

Tartalom, jelentés, megértés

A szerző javasolja, hogy a tartalom természete alapján tegyünk különbséget partikuláris és univerzális mondatok között, majd rámutat, hogy a nyelvtudomány egyik mondattípus tartalmát sem vizsgálhatja. Tartalom és jelentés határozott különválasztása ezért elengedhetetlennek látszik. Ebből következik viszont, hogy a mondatok esetében különbséget kell tennünk kétféle megértés között. Végül a jelentésre épülő definíciók egyik gyakori hibájáról esik szó.

1. A szemantikáról írott kézikönyve végén ULLMANN így panaszkodik: „The real trouble is not that structuralists are avoiding semantic criteria in their phonological and morphological studies, but that they seldom venture beyond phonology and morphology. As a result, linguistics tends to become a purely formalistic discipline, a kind of 'pseudo-mathematics' devoid of any humanistic content.”¹ Ennek az aggodalomnak az indíttatására nézzük meg, hogy tartozik-e a nyelvtudományra a tartalom vizsgálata, s ha igen, akkor pontosan milyen tartalmakkal foglalkozik a mi tudományunk.

2. Egy adott nyelvközösségben naponta igen nagy számú nyelvi megnyilatkozás — az egyszerűség kedvéért a továbbiakban mondjuk azt, hogy — nagyszámú m o n d a t hangzik el. E mondatok száma nem végtelen ugyan, de gyakorlatilag megszámlálhatatlan. Mármost e mondatokat a legkülönfélébb szempontok alapján osztályozhatjuk. Jelen esetben mi két nagy csoportra bontjuk a mondatokat a következő módon:

A naponta elhangzó mondatok egy tekintélyes részét olyan mondatok teszik ki, amelyeket nem mindenki mondhat mindenkinek. Ilyenek pl. a csillagászat mondatai, amelyeket csak csillagász mondhat csillagásznak, mert más nem érti meg. De ilyenek az asztalosmesterség mondatai is. Ezeket a mondatokat, tehát a különböző tudományok, mesterségek, testületek (pl. katonaság) stb. mondatait szakmai vagy partikuláris mondatoknak nevezzük.

E partikuláris mondatokkal szemben állnak azok a mondatok, amelyeket mindenki mondhat mindenkinek, pl. a csillagász az asztalosnak, vagy megfordítva. Olyan mondatok tartoznak ide mint *Valószínű esni fog, Éhes vagyok, Jó napot kívánok* stb. Ez utóbbi mondatokat — az előbbiekkal szemben — univerzális mondatoknak nevezzük. Hogy egy adott nyelvközösségben mi tekinthető univerzális és mi partikuláris mondatnak, az sok mindentől függ. A civilizáció mai fokán az a megállapítás, hogy „A föld forog a nap körül”

¹ ULLMANN, S., *The Principles of Semantics*. 1957. 318. l.

univerzális mondatnak tekinthető, noha eredetileg a csillagászat partikuláris mondata volt. Az általános műveltség emelkedése — nyelvészeti szempontból — úgy fejezhető ki, hogy egyre több, korábban partikuláris mondat univerzális mondattá válik.

Nézzük most meg, hogy e kétféle mondatok közül a nyelvtudomány melyeknek a tartalmát vizsgálhatja. Azt hiszem, az nem kétséges, hogy a partikuláris mondatok tartalmának vizsgálata részünkről szóba sem jöhet. Az egyes rész-tudományok vagy mesterségek mondatait tartalmi szempontból csak az illetékes szakemberek értik meg és vizsgálhatják. A csillagászat mondatait csak a csillagászok, stb. Így a mondatok egy tekintélyes része esetében a tartalmi vizsgálatról a nyelvtudománynak eleve le kell mondania.

Maradnak az univerzális mondatok. Ezek tartalmi közismert, mindenki által értett tartalmak. Ezeket éppenséggel a nyelvtudomány is vizsgálhatná, de legalább olyan jögen egy sereg más tudomány is. Miért éppen a nyelvtudomány vizsgálja őket? Ha ennek ellenére belemennénk, hogy a nyelvtudomány az univerzális mondatok tartalmát is vizsgálja, akkor az a fonák helyzet állna elő, hogy bizonyos mondatok tartalmát megvizsgálánk, bizonyos más mondatok tartalmát viszont nem. Ám ez esetben nem mondhatnánk ki minden mondatra érvényes megállapításokat. Nyilvánvaló, hogy a nyelvtudomány tárgya csak olyasmi lehet, amit a) minden mondat esetében meg tud vizsgálni, s amit b) csak a nyelvtudomány tud megvizsgálni. Mivel a partikuláris mondatok tartalmát nem tudja vizsgálni, s az univerzális mondatok tartalmát nemcsak ő tudja vizsgálni, a tartalom vizsgálata egyik mondat-típus esetében sem lehet a nyelvtudomány tárgya.

Most ismét osszuk fel két csoportra a nyelvközösségben elhangzó mondatokat. Az egyik csoportba azok a mondatok tartozzanak, amelyek nem a nyelvről szólnak, a másikba pedig azok, amelyek a nyelvről szólnak. Nyilvánvaló, hogy ez utóbbi mondatok a nyelvtudomány partikuláris mondatai. (Hisz minden tudomány felfogható bizonyos mennyiségű partikuláris mondat összességének.) Mármost felvetődik a kérdés, hogy a nyelvtudományt kitevő partikuláris mondatoknak van-e tartalma. Természetesen és szükségszerűen van. S ezek a tartalmak miben állnak, mire vonatkoznak? Láttuk fentebb, hogy a nyelvtudomány nem vizsgálhatja a mondatok tartalmát. Ebből következően a nyelvtudomány mondatainak a tartalma nem lehet a többi mondat tartalma — csak azok formája. A nyelvtudomány tehát csak saját, partikuláris mondatainak a tartalmát vizsgálhatja, saját mondatai viszont abban különböznek gyökeresen a többi partikuláris és univerzális mondattól, hogy tartalmuk a többi mondat formája. Ami tehát a többi mondat esetében forma, az a nyelvtudomány mondatai esetében tartalommá válik. A nyelvtudomány tehát olyan partikuláris mondatokból áll, amelyeknek — s ebben megegyeznek minden mondattal — formája van, de a tartalmuk is forma, más mondatok formája.

Miért nem érdekli a nyelvtudományt e mondatok tartalma? Azért, mert e tartalmak a valóságot tükrözik, természetesen igen eltérő színvonalon és irányban. (Az univerzális mondatok tartalmi köre igen széles, de nem különösebben mély. A partikuláris mondatok tartalma mély, de általában a valóság egy-egy szűkebb aspektusára vonatkozik.) A nyelvtudományt viszont a valóságnak csak egyetlen része érdekli, s ez maga a nyelv. A tartalom nem tartozik a nyelvhez, csak úgy, amint azok az utasok sem tartoznak az autóbushoz, akiket az autóbushoz alkalomadtán szállít.

Az eddigiek alapján azt mondhatjuk tehát, hogy a nyelvtudomány tárgya a nyelvi forma. Ez igaz, de nem a teljes igazság. Hogy miért nem, azt az alábbiakban fogjuk látni.

3. Abban egyet kell értenünk, hogy a tartalom nem része a nyelvnek. Kérdés azonban, hogy ha a mondatok tartalmától eltekintünk, ha a tartalmat kivonjuk belőlük, akkor mi marad vissza? Csak a forma? Ha a mondatokból kivonjuk a tartalmat, akkor nem üres vagy tiszta formák, hanem jelentéssel bíró formák maradnak vissza. Tehát különbséget kell tennünk jelentés és tartalom között. Az egyes jel esetében ezt úgy szoktuk megfogalmazni, hogy a jelviszonynak három tagja van, jel, jelentés és denotátum, azaz a jel tárgya.² Ez a hármasság a mondatok esetében is értelemszerűen megvan. (A mondat esetében kívánatos tartalomról és denotátumról beszélni. Oly módon, hogy a denotátum maga a valóság, a tartalom pedig a valóságra vonatkozó gondolat. S bennünket ez utóbbi érdekel most közvetlenül.) Minden mondatnak van tehát tartalma és jelentése. A kettő nem azonos. A tartalom feltételezi a jelentést, de a jelentés nem a tartalmat. Nézzük ezt kissé részletesebben.

Itt van egy partikuláris mondat: „A háromszög belső szögeinek az összege 180 fok.” Ennek a mondatnak is van jelentése és tartalma. Mármost ha ezt a mondatot egyszerre mondom ki egy iskolázatlan ember meg egy matematikus előtt, akkor a két hallgató a megértésnek bizonyára két különböző szintjéig jut el. A tanulatlan hallgató valószínűleg csak a jelentést érti meg, a matematikus pedig a tartalmat is. A mondat jelentésének megértéséhez elég az illető nyelvet ismerni — a tartalom megértéséhez esetenként egyéb ismeretek is kellenek, nemcsak nyelvek. Az univerzális mondatok — mint láttuk — a valóság köznapi, mindenki tapasztalataiban előforduló vonatkozásairól szólnak. Ezért ezek esetében a jelentés és a tartalom megértése rendszerint együtt jár. A partikuláris mondatok a valóság sajátos, nem mindenki tapasztalataiban adott vonatkozásairól szólnak. E mondatok esetében a tartalom megértéséhez — a jelentés megértésén túl — sajátos szakismeretek szükségesek. Azt mondhatjuk tehát, hogy a partikuláris mondatokból a nem szakember is „kiérti” azok jelentését, de nem a tartalmát. Így értjük azt a megállapításunkat, hogy a tartalom feltételezi a jelentést, pontosabban szólva a tartalom megértése feltételezi a jelentés megértését, de ez fordítva nem áll.

Mindez azt vonja maga után, hogy a nyelvben voltaképpen két különböző megértésről beszélhetünk. Az egyik a jelentés megértése — s valójában csak ez van nyelvi feltételekhez kötve. A másik, a tartalom megértése nem nyelvi feltételekhez kötött.

Abból a tényből, hogy a nyelvben kétféle megértés van, következik az is, hogy meg nem értés is kétféle van. Ha a robogó vonatban azt mondom az útitársamnak, hogy *Nem értem*, lehet, hogy csak nem jól hallottam, s így a jelentéshez nem jutottam el. De ha a diák egy matematikai szabályról mondja azt, hogy *Nem értem*, akkor valószínűleg nem a jelentés megértése körül van a baj, hanem a tartalom megértése körül.

A jelentés és a tartalom — azon túl, hogy a jelentés része a nyelvnek, a tartalom nem — abban különbözik, hogy a jelentés tagolt, a tartalom viszont mint egész jelenik meg. Mert a mondat jelentése az alkotó jelek — morfémák —

² Lásd erre MORRIS, CH., *Foundation of the Theory of Signs*. Chicago, 1955. 102. 1.

jelentéseinek összegéből áll elő.³ Ezért két mondat jelentésének a különbsége, ill. hasonlósága kifejezhető az alkotó morfémák különbségeiben, illetve egyezéseiben. Nézzük a következő mondatokat: *Péter elvesztette a türelmét, Péter elvesztette az állását*. E két mondat jelentésének különbsége megmagyarázható a *türelem* és *állás* morfémák különbségével. Tehát két mondat jelentése esetében elhatárolható az egyező (*Péter elvesztette a —*) és a különböző (*türelem—állás*) rész. Más a helyzet a tartalmuk esetében. Itt már koránt sem mérhető össze olyan világosan az egyezés és a különbség. A tartalom síkján talán csak egyetlen közös pontja van e két mondatnak, az, hogy mindkettő egy Péter nevű személyről szól.

4. Említettük, hogy ha a mondatok tartalmától eltekintünk, akkor nem üres formák maradnak vissza, hanem jelentéssel bíró formák. A jelentést kénytelenek vagyunk feltételezni a forma és a tartalom között, mert nélküle nem lenne megmagyarázható forma és tartalom társulása, kapcsolata, lévén mindkettő egymástól gyökeresen idegen, minden belső összefüggés nélküli. ULLMANN — mint láttuk — felpanaszolta, hogy a strukturalisták nem törődnek a tartalommal. Viszont tudjuk, hogy nemcsak a strukturalisták, de egyáltalán semmiféle nyelvész nem vizsgálhatja a tartalmakat. Valószínűleg ULLMANN is a jelentésre gondolt, csak pontatlanul fogalmazott. Éppen ezért nézzük meg a jelentés problematikájának egyik érdekes aspektusát.

A tradicionális grammatika arra a meggyőződésre épült, hogy egy mondat szerkezetét felismerhetjük annak jelentése alapján. Tehát a jelentés alapján jutunk el a formához. Ebből a felfogásból az is következne, hogy a jelentések szerkezete, tagolódása pontosan egybeesik a formák szerkezetével, tagolódásával, más szóval sem a jelentésnek, sem a formának nincs a másiktól autonóm szerkezete, s a jelentés közvetlenül meghatározza a formát.

A strukturalizmus, elsősorban a nagy BLOOMFIELD iskolája, melynek szerény követője e sorok szerzője is, ezzel a naív meggyőződéssel szemben két aggálynak adott hangot. Az egyik módszertani természetű, s így fogalmazhatjuk meg: Mivel a jelentések tisztán, a formától függetlenül sohasem jelennek meg, mert ellentétben a formával nem fizikaiak, a jelentés vizsgálata szükségképpen csak a formák jelentéstani interpretációja lehet. Ez pedig, mint minden interpretáció, nem mentes a szubjektivizmus veszélyétől. Mindaddig, amíg nem sikerül a jelentést valamilyen módon objektívizálnunk, s így a formális vizsgálat számára megközelíthetővé tennünk, e téren megbízható megállapításokat aligha tehetünk.

A másik megállapítás, amely tudományunkat nem a jelentéssel, hanem annak vizsgálatával szemben szkeptikussá tette, az a felismerés, hogy a jelentések és a formák tagolódása nem egynemű, hanem mindkettő a magáét törvényeit követi.

A strukturalizmus tehát nem a jelentéssel szemben szkeptikus, hanem a jelentés lehetséges vizsgálatával szemben. S meg kell mondanunk, hogy a tradicionális szemantika — amelynek ULLMANN a legigényesebb képviselője — e tekintetben eddig semmi segítséget nem adott. Ezek a szemantikai kézikönyvek ugyanis általában a következő témakörökre szorítkoznak: érintik a nyelvi jel problémáját, majd olyan jelenségeket, mint a homonímia, polisémia

³ Ezt a gondolatot részletesen is kifejtettem. L. „Questions of Meaning”, The Hague, 1963.

stb., s azután bőbeszédűen elsorolják a jelentésváltozások különféle lehetséges osztályozási módjait. Az ilyen szemantika még csak nem is súrolja az igazi problémát, azt, ami a strukturalizmust valóban érdekelné: t. i. a jelentés lehetséges felhasználási módját a nyelvi elemzésben, szerepét a nyelvi szerkezetekben. Az ilyen szemantika ellen, amely alapfogalmakat tárgyal izoláltan, elemi módon, nos az ilyen szemantika ellen — nevezhetnénk statikus szemantikának is — nem hadakozunk, de ennek a nyelvi szerkezet vizsgálatában semmi hasznát nem vesszük.

A hagyományos nyelvtan a jelentés alapján akarta definiálni a nyelvtani kategóriákat. Eközben egész sor nyilvánvaló tautológiával operált. Ezek egyike-másika napjainkig makacsul tartja magát, éppen ezért befejezésképpen erre vessünk egy pillantást. Tudjuk pl., hogy az ige úgy határozta meg, mint „cselekvést, történést jelentő” szókat. Mármost nyilvánvaló, hogy az *ülni* vagy a *futni* nem egyformán cselekvés (talán az *ülni* nem is cselekvés) a *tartalom* síkján. Maradt tehát a jelentések síkja. Igen ám, csakhogy a jelentések síkján már nem a kívülálggal állunk szemben, hanem egy meghatározott nyelv sajátos látásmódjával. S ez esetben a definíció, mely szerint az ige cselekvést jelentő szó, valójában ezt a gondolatot takarja: igének nevezzük egy nyelv azon szavait, amelyek olyasmit jelentenek, amit az illető nyelv cselekvésnek fog fel. De hogy mit fog fel cselekvésnek és mit nem, azt csak onnét tudjuk, hogy ige fejezi-e ki avagy sem.⁴ Ezt a tautológiát még általánosabban is kimutathatjuk:

Tudjuk, hogy a szavak bizonyos osztályai a mondatszerkezetek azonos pozícióiban léphetnek fel. Az ilyen szóosztályokat közönségesen szófajoknak nevezzük. S máris előtünk mered a sokat feszegett kérdés: mi az alapja a szavak azonos szófajhoz való tartozásának? Az egyik gyakori válasz szerint a szófajok voltaképpen jelentéskategóriák. Ennek értelmében a szavak bizonyos csoportjainak a jelentésében — az individuális jelentésen túl — általános, közös mozzanatok is vannak, s állítólag ezek a közös mozzanatok fejeződnek ki az egy szófajhoz való tartozásban. Nos nézzük ezt a gondolatot kicsit közelebbről. Sokan tehát azt állítják, hogy a szavak bizonyos osztályai azért léphetnek fel a mondatszerkezetek azonos pontjain, mert a jelentésükben van valami közös. S mivel tudják bizonyítani, hogy valóban van valami közös a jelentésükben? Azzal, hogy a mondatszerkezetek azonos pontjain léphetnek fel. A tautológia tehát itt is felbukkan. Éppen ezért aligha fogadhatjuk el azt a gondolatot, hogy a szófajok jelentéskategóriák.

Ellentétben a hagyományos nyelvtannal, mely azt hitte, hogy a jelentés alapján ismerjük fel a formát, a strukturalizmus, különösen pedig annak legújabb hajtása, a transzformációs elemzés kimutatta, hogy nem a jelentések alapján értelmezzük a formákat, hanem a formák alapján a jelentéseket. Egy-egy konstrukció jelentése számos esetben attól függ, hogy milyen forma szerint értelmezzük. Általában sok minden, amit korábban a jelentés intuíciójának tartottunk valójában a forma intuíciója.⁵ Nem lehetetlen, hogy ez a helyzet a szófajok esetében is. Talán nem azért lépnek fel egy szóosztály tagjai a mondatszerkezet azonos pontján, mert közös a jelentésük, hanem csak közösnek hisszük a jelentésüket, mert a közös forma ezt sugallja — de mint láttuk, önmagában nem bizonyítja.

⁴ Lásd erre ROBINS, R. H., Noun and Verb in Universal Grammar. *Language* 28: 289—98 (1952).

⁵ Lásd CHOMSKY, N., Syntactic Structures. Mouton Ex. Co. 94 l.

5. Láttuk tehát, hogy a nyelvben a tartalom nemcsak a formával áll szemben, hanem a formával és a jelentéssel. Ez viszont azt jelenti, azt vonja maga után, hogy a forma és a jelentés, minden különbség ellenére, mégis csak megegyezik annyiban, hogy egyformán idegen a tartalomtól, s együtt áll vele szemben. Mivel a jelentés nem azonos sem azzal a valósággal, amiről a mondat szól, sem e valóság gondolati másolatával, azaz a tartalommal, bizonyos értelemben a jelentés is csak forma, valamiféle belső formája annak a tartalomnak, amelynek külső formája a szűkebb értelemben vett nyelvi forma, azaz a hangtest.

ANTAL LÁSZLÓ